

4. Кошелева Н. Соціально-філософські аспекти формування інноваційної культури майбутніх економістів під час професійної підготовки у ВНЗ [Електронний ресурс] / Н. Г. Кошелева. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2012_22/files.

Тувакова Н. В.

Ключевые аспекты специальной подготовки будущих экономистов

Проанализированы фундаментальные принципы и приоритетные задания высшего экономического образования. Уточнена структура готовности будущих экономистов к инновационной профессиональной деятельности в соответствии с составным понятием «инновационная культура» и освещены основные требования к профессиональной культуре экономиста.

Ключевые слова: *инновативность, логическое мышление, творческое мышление, инновационное мышление, инновационная культура, структура профессиональной культуры экономиста.*

Tuvakova N. V.

Key aspects of specialist training of future economists

In the article is analyzed the basic principles and priorities of higher economic education. Specifies the structure readiness of future economists to innovative professional activities in compliance with the concept of «innovation culture» and highlights the main requirements for the professional culture economist.

Key words: *innovation, logical thinking, creative thinking, innovative thinking, innovative culture, structure professional culture economist.*

Тувакова Наталія Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ).

УДК 336.761

І. В. Шкодiна

ДОМІНУЮЧІ ЦІННОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ФАКТОР ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

Розглядається вплив домінуючих цінностей національної культури на інституційні зміни. Аналіз ментальних рис українців свідчить про низьку схильність до самоорганізації, отже, важливого значення набуває державне регулювання як джерело інституційних змін.

© І. В. Шкодiна, 2013

Ключові слова: *менталітет, інституційні зміни, схильність до самоорганізації / організації.*

Вступ. Невід'ємною складовою подальшого розвитку євроінтеграційних процесів України є радикальне вдосконалювання інституціональної структури економіки, оскільки її формування і розвиток у нашій країні жодного разу не визначалися пріоритетним завданням. Через те, що виникнення економічних інститутів має характер спонтанної самоорганізації індивідів [1, с. 20], то при дослідженні особливостей інституційних змін важливого значення набуває аналіз цінностей населення, в яких проявляється сутність національної культури.

Цінності людини відбивають змістовний аспект інституціональної bifurкації [2, с. 64], за якої вторинні стосовно цінностей інститути, приходячи в конфлікт із ціннісною системою особистості і суспільства, виявляються неієздатними, а ціннісна система зазнає змін під впливом зовнішнього середовища. Відповідно, адекватне уявлення про характер ціннісної системи, її співвідношення з домінуючими цінностями національної культури, вплив зовнішнього середовища на трансформацію соціальних цінностей набувають вирішального значення при формуванні політики інституціональних змін.

Метою статті є розгляд впливу домінуючих цінностей національної культури на інституційні зміни.

Аналіз останніх досліджень. На інституційні зміни впливає безліч факторів, серед яких цінності населення займають провідну роль. На це звертають увагу представники неoінституціоналізму, зокрема, А. Гриценко, К. Вельцель, С. Дегтярев, Т. Ефременко, Р. Інглхарт, В. Липов, С. Малков, Ф. Хайек і багато інших.

Основні результати дослідження. Домінуючі цінності національної культури відображаються в менталітеті, оскільки він як неформальний пра-і метаінститут проєктує генетичну інформацію на всі сфери соціального життя, у тому числі й на економіку, політику, ідеологію. Саме під впливом вихідної інформації, що несе менталітет про особливості національних ознак системи, відбувається становлення неформальних, а далі й формальних інститутів суспільства.

Формування інститутів сучасної економічної системи передбачає відповідність цінностей людей цінностям ринкової економіки. Серед основних ціннісних засад представників капіталістичної економіки виділяють підприємницький і міщанський дух [3]. Відсутність однієї зі складових повертає суспільство до феодальної системи господарювання (цей процес спостерігається в Україні). В ідеологічній сфері ліберальних країн переважають інститути субсидіарної ідеології, в яких закріплюється верховенство індивідуальних цінностей над суспільними. Субсидіарність обґрунтовує підпорядкованість

усіх суспільних структур головної домінанті соціального розвитку – особистості. Інститути субсидіарної ідеології містять у собі інститути індивідуалізму і свободи як основної цінності громадського життя.

З позиції нашого дослідження, важливим стає аналіз тієї частини менталітету, що визначає особливості цінностей і норм поведінки в економічному житті та проявляється у ставленні українців до праці, багатства, власності, дотримання законності тощо. Аналізуючи ментальні риси українців, необхідно зважати на те, що протягом століть різні українські землі (західні і східні частини) перебували під пануванням різних субцивілізацій (західні країни і Росія, католицька і православна церкви), яким властиві відмінні духовні та політичні традиції. Отже, розходження в життєвій позиції населення західних і східних українців є природним, і це потрібно враховувати, адже це стало причиною розмаїтості в характеристиках українців щодо індивідуалізму та колективізму, ризикованості чи несприйняття ризику.

Українці мають генетичну спільність ментальних рис із росіянами, на чому наголошує досить багато вчених [4]. З історії відомо, що українці вирішували різні питання на колективних началах – віча слов'ян, громади і братства в Українській Республіці XVII–XVIII століть розповсюдженою формою колективної допомоги була толока та супруга (безкоштовна колективна праця). Особливістю українського менталітету в цілому є його сільські корені, оскільки саме селянство переважало у структурі населення – на початку XX століття воно становило 9/10 усього населення (зараз 47% нашого населення провели дитинство в селі, де відбувалася їхня первинна соціалізація). Селянин, здебільшого, прагне уникнути ризику, виявляє безініціативність і недовіру до новацій, не здатен швидко адаптуватися до нового способу життя [5, с. 108].

У той же час ці цінності стали причиною розповсюдження в умовах трансформаційної української економіки патерналізму та утриманських настроїв. У результаті цього в нас майже відсутні протестні настрої проти засилля державної влади. Одною з причин цього стало те, що в історичному аспекті Україна (Російська імперія) була системою без фіксованих кордонів (неможливість залишити систему сприяють кристалізації суспільства, змушують до активної самоорганізації різних верств населення, до пошуку взаємоприйнятних соціальних компромісів). Проблема незгоди з владою зводилася, в основному, не до боротьби з нею, а втікання від неї – активні суб'єкти кидали обжиті місця в Центральній Росії, ішли на Південь, за Урал, у Сибір, ставали козаками. Постійний вплив активного населення послабляв резистивність населення центральних областей і робив його більш конформістським.

У сучасній Україні, не зважаючи на повсюдне порушення прав, люди не захищають їх, оскільки це пов'язано з більш високими трансакційними витратами (класичний «ефект безбілетника»). Пасивність захисту своїх прав

люди пояснюють відсутністю вільного часу (43,4%) та іншими відмовками (19,1%), що говорить про небажання реально впливати на інституційні зміни. Ось як, наприклад, на запитання (Що заважає вашій громадській активності?) відповідають респонденти:

Відсутність вільного часу	43,4%
Загроза протидії з боку органів влади, силових структур, керівництва тощо	8%
Незнання, як досягти своєї мети	13,8%
Недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності	12,2%
Не маю одностумців	6,4%
Інше	19,1%
Важко відповісти	6,5%

Примітка. Дані Центру імені О. Разумкова [6].

Пояснити загальну пасивність українського населення можна тим, що механізм інституціональних змін залежить від соціально-економічного розвитку країни в період формування базових цінностей людей (оскільки протягом подальшого життя людини цінності майже не змінюються) [7]. Саме на цьому наголошує О. Яременко, який однією з причин існування 50-річних циклів Кондратьєва вважає тривалість активного економічного життя одного покоління. Зокрема, він відзначає: «Оскільки цей вид еволюції (інституційний) означає зміни звичних для більшості людей форм життєдіяльності, то, очевидно, неможливо частіше, ніж раз у 50 років, істотно змінювати інституційну систему суспільства, тобто цілісну систему правил і способів господарської поведінки, інакше будуть підірвані природно-соціальні механізми передання досвіду і навичок від одного покоління до іншого і відбудеться руйнування соціуму» [8, с. 111].

Люди, які виростили в суспільстві, де проблематично одержати основні блага (їжа, одяг, житло тощо), тобто одержання благ пов'язано зі збереженням наявного порядку (СРСП) чи з надприродними силами (традиційне, первіснообщинні суспільства), демонструють низьку схильність до самоорганізації (характеризує низьку здатність суб'єктів самостійно щось створювати). Люди, які виростили в умовах, у яких наявність їжі, житла й інших основних благ звична річ, стають людьми з високою схильністю до самоорганізації. Серед них популярними стають емансипаційні ідеї, самопізнання, толерантність, виникають дії, спрямовані проти політичної еліти (участь у мітингах, захист своїх прав тощо). Це спонукує людей вимагати і створювати інститути, що дозволяють їм діяти відповідно до власного вибору. Навіть в умовах авторитарних режимів політична еліта може спочатку опиратися змінам, але управління стає вкрай неефективним і, зрештою, починаються реформи. При цьому проста інституалізація цих прав без відповідної соціально-економічної бази не приводить до появи схильності до самоорганізації. Ще К. Маркс акцентував увагу

саме на приматі економічних відносин і писав, що в суспільному виробництві люди вступають у незалежні від їхньої волі відносини, які відповідають певному ступеню розвитку продуктивних сил. «Розходження в економічних умовах породжує розходження в економічній мотивації. Одна економічна система може привести до створення аскетичних схильностей, як було на зорі розвитку капіталізму; інша – до переваги ощадливості та накопичення, як це відбувалося в умовах капіталізму XIX ст.; третя – до переважного бажання витратити кошти, до всезростаючого рівня споживання, що характерно для сучасних капіталістичних країн» [9, с. 493].

Одною з причин небажання змінювати норми поведінки є низький рівень довіри. Довіра – це очікування кооперативної поведінки від контрагента, тобто поведінки, яка відповідає інтересам і цілям суб'єкта в галузі відносин, що пов'язують суб'єкта з контрагентом. Ступінь довіри суттєво залежить від рівня розвитку інститутів правової держави. Ураховуючи економічний стан України, розвиток її правових інститутів, наше суспільство можна охарактеризувати як таке, що нікому не довіряє! Попри те, що довіра дозволяє знижувати транзакційні витрати і полегшує економічну діяльність, люди не змінюють свою стратегію поведінки на кооперативну, оскільки побоюються, що інші цього не зроблять, і тоді «особливо довірливі» втратять ще більше («теорія ув'язненого»). Таким чином, можна стверджувати, що довіра пов'язана з ризиком і невизначеністю щодо поведінки партнера. На основі емпіричних досліджень доведено, що рівень довіри в суспільстві прямо пропорційний ступеню економічного розвитку – існує чітка кореляція між рівнем довіри і рівнем душового ВВП, рівнем інвестиційної активності та іншими економічними показниками [10].

В Україні немає активної молоді, яка б могла стати «творцем» нових інститутів (рівень освіти молоді постійно погіршується, пропагується нігілізм, поширюється пияцтво, наркоманія тощо). У наступні роки збільшуватиметься кількість пенсіонерів, які зацікавлені перш за все в поточному споживанні, а не в розвитку. Така ситуація може створити «пастку старості», коли воля економічних суб'єктів усе більше зміщується в бік короткострокових завдань на шкоду довгостроковому розвитку (відомі приклади приходу до влади осіб, за яких голосували здебільшого пенсіонери, яким пропонували «гречку і цукор»).

У сформованій в Україні ситуації в населення немає стимулів до зміни сформованих правил гри, незважаючи на їхній украй асиметричний характер, оскільки за зміни форм поведінки економічний суб'єкт має нести величезні витрати: витрати встановлення нової норми; витрати подолання культурної інерції (небажання змінювати старі стереотипи); витрати, пов'язані з руйнуванням механізму люб'ювання старої норми; витрати адаптації нової норми до наявного інституціонального середовища; витрати створення супутніх

норм, без яких функціонування нової норми буде неефективне, тощо [11]. У такому інституційному середовищі неможливо забезпечити ефективне використання ресурсів (підвищення темпів економічного зростання за наявних ресурсів) і максимізувати прибуток (корисність). У той же час «соціальна втома» населення, байдужість верст населення до питань влади, політичного та економічного устрою є ознакою початку кристалізації нової інституційної структури [8, с. 101].

На відміну від західних країн, де інституційні зміни відбувались у процесі самоорганізації господарських суб'єктів і поступово еволюціонували до ефективних інститутів (буржуазні революції, еволюційне формування ринкових відносин тощо), в Україні всі інституційні зміни були організовані «зверху» – Петровські реформи, відміна кріпацтва, Столипінські реформи, Жовтнева революція, колективізація, індустріалізація, приватизація тощо. В історії Української держави не існує прикладів ефективної самоорганізації – державні органи завжди гасили зародки самоорганізації (декабристи, «Кривава неділя», розвиток козацтва – Запорозька Січ, Лютнева революція тощо).

Таким чином, в Україні складаються інституційні умови, за яких порушено відповідність формальних інститутів самоорганізаційним тенденціям в суспільстві, тобто в суспільстві відсутня реальна потреба в певному інституті (певних правил гри), що призводить до неефективної діяльності більшості інфраструктурних елементів, передусім через збільшення трансакційних витрат. У такому середовищі держава має створювати не самі інститути, а забезпечувати інституційне середовище для їх створення.

Сьогодні відбуваються поступові зміни у психології людей під впливом глобалізації (конвергенція систем та інститутів, розповсюдження інформації про захист своїх прав людьми інших країн тощо). До того ж загострення кризових явищ теж стимулює людей до необхідності діяти самостійно. Саме в моменти посилення нестійкості в результаті кризових явищ дії кожної окремої людини можуть впливати на соціально-економічні процеси, на зразки поведінки, у результаті чого будуть змінюватись інституційні структури. Оскільки згідно з теорією самоорганізації хаос виникає лише в точках біфуркації, а не в будь-який момент і не в будь-якій системі, то саме поблизу точки біфуркації виникає соціальна нестабільність. Коли механізм організації (як правило, державний) запізнюється з реформами, то активізується механізм самоорганізації, який здатний спрямувати суспільство по одному зі шляхів розвитку. Як і багато років тому, революцію не можна вирахувати, її не можна спрогнозувати.

В Україні після «Помаранчевої революції» збільшилися кількість і масштаби виступів людей, які прагнуть відстояти свої права. Вони самостійно об'єднуються, організовують протести та інколи досягають своїх цілей (податковий майдан, акції протесту ВІЛ-інфікованих, яким не купували ліки,

чорнобильці, афганці тощо). У той же час люди побоюються репресій. Отже, що менше людей бере участь у протестах, то більше побоювання відчують їхні учасники (страх масових звільнень, труднощі пошуку роботи тощо). Слід позбавити громадян від страху репресій у відповідь на участь в протестних діях. Для цього треба, щоб, по-перше, були приклади успішної боротьби за свої права, по-друге, варто позбавити політиків і чиновників можливості карати будь-кого за нелояльне ставлення до влади. Саме позбавлення страху репресій змінює поведінку економічних суб'єктів із пошуку лояльності з боку чиновників (пошук правил порушення правил) на пошук конкурентних переваг шляхом інноваційного, технологічного, організаційного розвитку. Чесна конкуренція може функціонувати лише в інституційному середовищі справедливих правил і норм.

Висновок. Таким чином, ураховуючи особливості менталітету українців, можна стверджувати, що на сьогодні Україні відсутній активний соціальний прошарок, що виявляється в амбівалентності організаційних зв'язків, несформованій ідентичності, неінституціональному характері низки норм і правил. У результаті цього маємо низьку схильність до самоорганізації і велику надію на організуючий чинник (високий рівень патерналізму як на державному, так і корпоративному рівнях). *Схильність до самоорганізації / організації* є базовим інститутутом інституціональної матриці та являє собою сукупність стійких мотивів та бажань людей, що відображають основний спосіб соціальної інтеграції та координації, стихійно знайдений соціумом в умовах проживання на даній території, за даних соціально-культурних умов. Її визначення потрібне для виявлення потреби суспільства в тому чи іншому інституті та можливості проведення інституційних змін.

Історичний аналіз цінностей населення свідчить про те, що домінування схильності до організації в домінуючих цінностях національної культури українців має «вічний» характер, отже, у таких економічних системах важливого значення набуває державне регулювання як джерело інституційних змін. Держава має забезпечувати інституційне середовище для створення інститутів, які б відповідали суспільним потребам суб'єктів господарювання. За такого *розмежування повноважень за рівнями регулювання (державна забезпечує ефективне інституційне середовище, суб'єкти господарювання створюють інститути)* сумарна результативність дії самоорганізації та організації більше від їх окремої, унаслідок чого збільшується ефективність економічної системи.

Для того, щоб запрацював цей механізм регулювання, державна політика має змінитися з короткострокової моделі на довгострокову, що сприятиме розвитку інноваційної національної економіки, стимулюватиме розвиток вітчизняного людського капіталу. Тоді вітчизняні економічні суб'єкти розпочнуть мислити категоріями майбутнього, здійснять довгострокові інвестиції,

змінити свою поведінкову модель із короткострокової на довгострокову, що обов'язково віді́б'ється на темпах економічного зростання та добробуті кожного. І тільки тоді, коли вітчизняні економічні агенти почнуть одержувати вигоди від дотримання цивілізованих правил поведінки, можна очікувати трансформації неефективних інститутів. Основними елементами впливу на збільшення самоорганізації суспільства є: демократична держава, матеріальний добробут, ефективний розвиток суспільних організацій, свобода слова тощо. У той же час неможливо забувати, що головним завданням є не зміна інститутів самих по собі, а зміна соціально-економічної поведінки членів суспільства (світ змінюється, коли ми змінюємося), унаслідок чого відбуватиметься формування суспільного попиту на демократичні інститути, здатні забезпечувати взаємозв'язок інтересів усіх членів суспільства, різних груп і держави. За протилежних умов послаблення інституційної системи призводить до погіршення життя населення і колапсу всієї системи.

Список використаних джерел

1. Хайек Ф. Пагубна самонадеянність. Ошибки социализма / Ф. Хайек ; пер. с англ. Е. Осина. – М. : Изд-во Новости при участии Catallaхu, 1992. – 304 с.
2. Липов В. В. Изменение институциональных систем трансформационных экономик в условиях глобализации: точки бифуркации / В. Липов // Наукові праці ДонНТУ. – 2007. – Вип. 31-1. – С. 60–66. – (Серия «Экономическая»).
3. Зомбарт В. Собрание сочинений : в 3-х т. / В. Зомбарт. – СПб : Владимир Даль, 2005. – Т. 1 : Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека. – 637 с.
4. Пахомов Ю. М. Проблеми взаємодії та взаємодоповнення України і Росії у контексті світового досвіду / Ю. М. Пахомов // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 22–37.
5. Ефременко Т. Экономическая ментальность украинского этноса / Т. Ефременко // Социология: теория, методы маркетинг. – 2001. – № 2. – С. 103–127.
6. Центр ім. О. Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uceps.org.
7. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. М. Вельцель. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.
8. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
9. Фромм Э. Из плена иллюзий // Фромм Э. Душа человека. – М. : АСТ, 1998. – С. 471–584.
10. Zak P. J. Trust and Growth / P. J. Zak, S. Knack // Economic Journal. – 2001. – Vol. 111. – № 470. – P. 295–321.
11. Бренделева Е. А. QWERTY-эффекты, институциональные ловушки с точки зрения теории трансакционных издержек [Электронный ресурс] / Е. А. Бренделева // Материалы интернет-конференции «20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития». – Режим доступа : <http://ecsocman.hse.ru/text/16213316>.

Шкодіна І. В.

Доминирующие ценности национальной культуры как фактор институциональных изменений

Рассматривается влияние доминирующих ценностей национальной культуры на институциональные изменения. Анализ ментальных черт украинского населения свидетельствует о низкой склонности к самоорганизации, поэтому важное значение приобретает государственное регулирование как источник институциональных изменений.

Ключевые слова: менталитет, институциональные изменения, склонность к самоорганизации / организации.

Shkodina I. V.

The dominant values of the national culture as a factor of institutional changes

This paper examines the influence of the dominant values of national culture on the institutional changes. The analysis of mental traits of Ukrainian indicates a low disposition to self-organization, so the important have the state regulation as a source of institutional changes.

Key words: *mentality, institutional changes, the disposition to self-organization*

Шкодiна Iрина Вiталiївна – доцент, кандидат економiчних наук, доцент кафедри економiчної теорiї Харкiвського iнституту банкiвської справи Унiверситету банкiвської справи Нацiонального банку України (м. Київ).

УДК 331.101.262:33(477)

М. В. Луцук

INTELEKTUALNI RESURSI YAK OSNOVA KONKURENTOSPROMOZHNI NACIIONALNIH EKONOMIK

Розкрито роль iнтелектуальних ресурсiв у розвитку економiки як суспiльних наукових знань, соцiальної системи, основного фактора економiчного розвитку; проаналiзовано показники науково-технiчного та iнновацiйного потенцiалу в розвинутих країнах i наведено тiсний зв'язок мiж рiвнем нацiональної конкурентоспроможностi i розвитком науково-технiчного прогресу.

Ключові слова: *iнтелектуальні ресурси, нацiональна економiка, конкурентоспроможнiсть, глобалiзацiя, науково-технiчний прогрес, iнновацiї, економiка знань.*

Постановка проблеми. Iнтелектуальні ресурси належать до числа найбiльш рушiйних i невизначених категорiй, використовуваних в економiчних i

---

© М. В. Луцук, 2013